

"Jag är född i Freienwalde an der Oder. En av mina syst-
rar var gift med disp. Appé. Min man arbetade i Adolfshütte,
där det var en som hette Busse, som hade med den här överflytt-
ningen till Bromölla att göra. Och genom detta så flyttade dis-
ponenten Appé och vi alla hit, för så tänkte de börja göra de
här gasretorterna här. Ja, så kom vi hit och flyttade ner till
Gamla Bromölla. Det var 1901. Där bodde vi i 10 år. sen brann
det. Tyskarna kom lite i sänder. Flera flyttade tillbaka sen.
Disp. Appé och Aust kom först, men hur de kom sen minns jag
inte. Vi bodde i den gamla 'bonnagården'. Först bodde också
disponenten där, och sen bodde en snickarfamilj där; de hette
Kress. Det fanns inga lägenheter att få här då, det fanns ju
bara några stycken hus i Bromölla. - Sen flyttade de undan för
undan ifrån Gamla Bromölla.

Det var precis som på en gammal bonnagård, där vi bodde.
Gamla skorstenar och öppen spis - sen satte man dit järnspisar.
Det var en stor sal, men den hörde till disponentens lägenhet.
Vi hade två rum och en liten barnkammare och ett mycket stort
kök. Vi satte in järnspis, för öppen spis, det förstod vi inte
oss på. Men som det var när vi kom hit! Många gånger tänkte man
'herregud, hur ska det gå?' Det var ju stor skillnad mot hur vi

hade det i Tyskland. På den fabriken där vi var hade vi ju föräldrahem och allt, så inte var det så roligt första tiden, inte. Vi kom tre syskon hit, men det är inte detsamma ändå. Jag hade två barn när jag kom hit, och sen kom de ett i sänder. Jag hade 10 barn, men det var bara 9 här i Sverige, för en pojke dog i Tyskland. Det skulle varit 5 flickor och lika många pojkar.

I Gamla Bromölla hade det förut varit en gammal kvarn, men den var flyttad långt innan vi kom dit. Det var inget lantbruk då när vi bodde där. Det fanns ett gammalt skjul med en mangel, som de hade lämnat kvar när de flyttade kvarnen. Där kom vem som helst och manglade. Det var en sådan där gammal mangel med stora stenar; den var tung att dra, men vackert blev det. Alla stora bönder häromkring kom dit med skjutsar och manglade. Ibland kunde de vara där en vecka. Och det var gratis. Varenda en kom och manglade och stängde dörren efter sig och gick, och inte ett öre kostade det. - Men där fanns ingen brunn. Det enda dricksvatten vi hade var härnere vid Axel Jönssons gård. Annat vatten fick vi ta från kanalen.

Vi kunde inte prata med de där bönderna, som kom, för vi

hade ju inte lärt språket än, men bara att se lite folk omkring sig tyckte man om. Det fanns ju inga människor här knappt då. Ingen slaktare, ingenting. De kan inte föreställa sig den tiden nu. Så som man fick arbeta förr. Herregud, de är inte belåtna ändå, fast de har fått det så bra.

Brygghus hade vi inte utan vi fick koka i kittel, och sen fick vi gå ner till kanalen och skölja. Kitteln hade vi i köket. Bönderna de hade mycket linne. De tvättade stortvätt bara två gånger om året på den tiden, höst och vår. På våren, innan de hade satt potatisen, och på hösten, när de hade tagit upp potatisen. Vi tvättade varannan vecka. Baka gjorde vi i köksspisen i ugnen där, men sen efteråt så kunde man ju börja köpa bröd. Det fanns ju inga vidare butiker här till att börja med. Bröd kunde de köra omkring med och sälja ibland, det var från bagerier på landet. Mjölk hämtade vi hos Axel Jönssons föräldrar. Då kostade en liter 10 öre.

Sen så kom här en bagarstuga för allmänheten, här i Bro-mölla. Där bakade vem som ville, det var två eller tre familjer, som bakade tillsammans. Det fanns tvättstuga och bakugn där. Det huset revs inte förrän förra året, det låg där poliskontoret är nu ungefär. Jag bakade med fru Liebl, som jag bodde gran-

ne med, och fru Holmkvist, hon bodde uppe på posten. Vi bar de-
gen dit i ett trätråg och satte in den i ugnen där. Där bakade
vi vetebröd och gräddade skorpor och allt möjligt. - Så hade
vi tvättstugan bredvid. Det var förresten ett litet och ett
större brygghus. Där hade man sina dagar uppsatta på en lista,
var och en hade två dagar, men många gånger tvättade man två
ihop, det gick, om man var lite eniga.

Här var bara en slaktare, som kom ett par gånger i vec-
kan först. Så fick han gå hem och slakta en kalv eller så, och
sen kom han efter ett par dar igen. Bönderna själva slaktade
som de tyckte förr. Den där slaktarn hade arbetat härnere på
bruket men övergick till slaktaryrket och han blev stor han
med i och med att industrien växte till och blev större.

Sedan flyttade vi till ett av brukshusen, och där bodde
jag i 38 år tills nu i vår, då jag fick lov att flytta. Där föd-
des två barn, i Gamla Bromölla fick jag 5 barn.

Först när vi var ensamma här, slöt vi oss samman, gjorde
utflykter över till Ivön och sen kom ju den gamla klubblokalen,
där det var lite festligheter ibland. Någon gång kunde man kom-
ma till sta'n för all del, men det var inte ofta. Min man gjor-

de de stora retorterna. På kvällarna gick arbetarna för det mesta var och en hem till sitt. Man hade alltid mycket att göra hemma. Jag sydde allt till barnen själv ända tills de blev konfirmerade, sen var jag inte modern nog för dem. På den tiden skulle alla barn ha förkläden. - Männen träffades inte så som nu, de gjorde väl sällskap från fabriken och pratade, och ibland kunde de gå till Skansen och dricka en flaska bier efter arbetet. Men sen gick de hem, och så var det att gå upp på morgonen till arbetet igen. Det var så enformigt mot nu. Kortspel var inte vanligt, och inte kom de just samman och drack öl. Ville de ha sig en öl, så tog de en för sig själv. När det var slut, så var det.

Jag tror de började kl. 7 i fabriken då, och sen hade de frukostrast mellan $\frac{1}{2}$ 9 och 9 och middagsrast mellan 12 och 1. Sen höll de på till 6, tror jag. De hade inte betalt som nu, men de var inte underbetalda precis, men det där känner jag inte så noga till. Man hade inte alls med bolaget att göra, inte vi fruntimmer inte, och det var inte så att karlarna kom hem med nyheter från arbetet. De gick väl och pratade med varann, men vi stod utanför det. Och det var inte så mycket politik som

det är nu, nej det förekom inte då. Med disponent Hermansen hade jag aldrig något direkt att göra, men jag såg honom ju ofta, för han var alltid med disp. Appé, och det var ju min svåger.

Jag började lära språket hos handlare Nilssons mitt emot Jönssons gård. Sen flyttade Kress' från Gamla Bromölla och disponentens med, och då kom en familj från Kristianstad. Han var smed. Och då började jag att lära mig mera, för det blev ju så när vi bodde inpå varann. Det kom också en österrikisk familj, som hette Liebl, dit. Frun var svenska, hon stammade egentligen från Småland. Liebl arbetade i chamottefabriken. Han var egentligen glasblåsare. De kom från Drammen i Norge; han hade haft arbete där förut. Frun hade sett bättre dar en gång.

Min man ville alltid, att våra barn skulle tala tyska, men det tyckte jag var så dumt. De fick ju så svårt i skolan för den skull.

Vi hade våra möbler med från Tyskland, det lastades alltsammans därefter och skickades hit. På den tiden hade man så mycket klossar, lösa klossar på möblerna, och det minns jag att vi fick fler än vi hade möbler till. En del glas och pors-

lin gick ju förstås sönder, men det kan man inte begära annat. I stort sett så fick vi det mesta hit, som vi hade skickat det.

Jag började arbeta för fabriken, när stora slammeriet hade byggts, då sydde jag de första pressdukarna. Det var många, som satt och sydde, både svenska och tyska fruar. Nu är det inte samma skala längre. Då behövdes det mycket fler. Då levererades det slammad lera till pappersbruken, men det gör de inte nu längre. Först sydde vi för hand, men sen när det blev för drygt, så började vi sy med maskin. På sommaren satt vi hemma på gården i Gamla Bromölla och sydde; på vintern fick vi ju sitta inomhus. Vi brukade väl få en 100 stycken åt gången, och då delades de upp på tre fruar. Var och en satt för sig och sydde, och sen lämnade vi in vad vi hade gjort till en förman, det är precis som nu. Då lade vi med en lapp på det vi hade sytt, och sen när det var avlöning för arbetarna så granskades våra lappar, och så fick vi på samma gång. Vi fick extra för lappning. Jag kommer inte riktigt ihåg vad vi hade för varje ny duk, jag tror det var 20 öre. Det var inte dåligt betalt, men det var inte så mycket arbete då förr. Det var helt andra pressar och massan var mycket mjukare, så de blev mycket mindre

slitna då. Det var olika olika dagar hur mycket man hann, det var aldrig något bestämt. Förr kom dukarna från Tyskland, nu kommer de visst från Göteborg. De var vita förr, det var de i Tyskland också, minns jag. Men efter förra världskriget så började de med gröna dukar, varför vet jag inte, det har jag ofta undrat över. De vita var som grovt linne, och det kan ju hända att en del försvann, men det var ju håll i dem, så det var väl inte så vanligt.

Om man skall tala om skillnad mellan förr och nu, så var det framför allt mindre klasskillnad förr, det var liksom mera familjärt.

Varje lördag så for vi och handlade i Kristianstad eller Sölvesborg. Till Kristianstad kostade en tågbiljett 1.20 fram och tillbaka då. Jag minns här på söndagarna så kom folket ner från byn bara för att se tåget gå. De gick ner till stationen och sen så vände de om, när tåget hade gått. Det var både unga och gamla, det minns jag så väl det där. När en av mina pojkar kom till Tyskland, så frågade han sina kamrater om de inte skulle gå ner och se tåget, men de skrattade ut honom där.

Sen gick de väl till gamla Folkets hus, som låg intill handlare Nilssons, det är en trappa ner där från vägen. De hade

dansbana därnere, och det var så trevligt förr med dragspel och fiol, men sen så fick de för sig att de skulle stänga av dansbanan med ett stängsel, och så drog sig folk därifrån, för då var det inget roligt att stå och se på längre.

De hade egen musikkår på fabriken, det var blåsmusik.

Jag var väl här i 25 år, innan vi blev svenska medborgare. Min man tyckte alltid att vi skulle resa tillbaka till Tyskland. Han har varit död nu i 18 år. Men han var mycket ute på andra håll, så han var borta från hemmet i 12 år, och då fick jag försörja barnen själv. Jag gick och städade i laboratoriet. Det höll jag på med i 27 år; jag slutade där i oktober förra året. Så många gånger hade jag dubbel arbetsdag på den tiden. Gamla laboratoriet låg utanför transformatorn. Det har de bara till att sätta undan gammalt skit i nu för tiden. Först var det bara två rum, men så byggdes det till. Det fanns inte förrän efter Hermansens tid, när cementfabriken var byggd."